

Janko Prunk

SLOVENSKO-HRVAŠKI ODNOSI 1914—1918 IN JUGOSLOVANSKO ZEDINJENJE

V procesu nastajanja skupne jugoslovanske države 1914—1918 so pomembno vlogo igrali tudi medsebojni odnosi med Srbi, Hrvati in Slovenci. Odnosi med temi, pred prvo svetovno vojno že popolnoma izoblikovanimi narodi, ki so imeli že izoblikovane narodno-politične programe, niso potekali samo premočrtno v smeri prizadevanja za popolno brezpogojno združitve. V teh odnosih je bilo, kar je razumljivo, tudi veliko nepoznavanja drug drugega, veliko nerazumevanja, precej nacionalnega in državnega (kjer je obstajal) egoizma in ekskluzivizma ter sumničen in ozirov, ki so se umikali šele v postopnem dialektičnem zgodovinskem procesu spoznavanja močnejšega skupnega interesa za združitve in skupno bodočnost.

Do danes se je historiografija že veliko ukvarjala s hrvaško-srbskimi odnosi, tistimi z ene in druge strani Drine, kakor s tistimi v Bosni in v sami Hrvaški. O teh odnosih je že veliko zelo različnih zgodovinskih razlag, tako na hrvaški kot na srbski strani.

Hrvaško-slovenski odnosi kot eden izmed konstitutivnih elementov jugoslovanske združitve 1918 so v historiografiji mnogo manj obdelani.¹ Za hrvatsko historiografijo je razumljivo pomembnejši problem hrvatsko-srbskih odnosov, zlasti v Bosni in Hercegovini ter v sami Hrvaški, kjer so skoraj četrtina prebivalstva Srbi. Pri proučevanju hrvatsko-slovenskih odnosov pred in med prvo svetovno vojno je potrebno vedno izhajati iz velike različnosti obeh narodno-političnih gibanj, kar je bila med drugim posledica zelo različnega dotedanjega zgodovinskega razvoja pri Hrvatih in pri Slovencih in njihovega zelo različnega političnega položaja v habsburški monarhiji. Slovenci so bili primer naroda, ki se je politično organiziral kot kulturna in jezikovna individualnost brez »zgodovinske« in državno-pravne tradicije,² medtem ko je hrvatsko narodno-politično gibanje zraslo iz zgodovinske tradicije, pri kateri se je predvsem poudarjala hrvatska državnost in zgodovinsko pravo; v to hrvatsko državnost pa so skoraj vsi tabori v hrvatskem narodno-političnem gibanju vključevali tudi Bosno in Hercegovino. Iz tako različne zgodovinske tradicije in različnega političnega po-

¹ O tem so pri Slovencih največ pisali:

Ivan Prijatelj, Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina I.—V., 2. izdaja, Ljubljana 1953—1966; posebno pa še zgodovinske pripombe Dušana Kermavnerja, ki so priložene tej knjigi; *F. Gestrin - V. Melik*, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966; *Janko Pleterski*, Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917. Naučni skup u povodu 50.-годишnice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja Jugoslovenske države, Zagreb 1969; *Janko Pleterski*, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971; *Janko Pleterski*, Slovenačke politične stranke u prvom svetskom ratu i jugoslovensko pitanje. Politički život Jugoslavije 1914—1945 (Zbornik radova) Beograd, 1973; *Janko Pleterski*, Politika »novega kursa«, Jadranski kompromis i Slovenci, JIC, 3—4/1975; *Fran Zwitter*, Slovenci in habsburška monarhija, ZČ XXI/1967; *Lojze Ude*, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914. (zbornik »Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat«, Beograd 1967; *Dušan Kermavner*, O slovenskih zadevah v knjigi D. Jankovića »Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915. godine (in drugje), JIC, 3—4, 1974.

V poslednjih dvajsetih letih so v to problematiko pri Hrvatih deloma posegli: *Ljerkica Kuntić*, Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871, Jadranski zbornik III/1958; *Vera Čilića*, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih odnosa potkraj šestdesetih godina XIX. stoljeća, Historijski zbornik 1970—1971; *Mirjana Gross*, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973; *J. Šidak*, *M. Gross*, *I. Karaman in D. Šepić*, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968. Mnogo novih dejstev in upoštevanja vrednih ocen so prinesla številna dela *Dragovana Šepića*.

² Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja. Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, str. 934.

ložaja v habsburški državi so se pri Hrvatih in Slovencih rojevali zelo različni programi o njihovi posamični oziroma o neki skupni jugoslovanski državi.

Ta položaj je Cankar označil z naslednjimi besedami: »V avstroogrski monarhiji sami smo tako rekoč razsekani na drobne kosce. Politični stiki med temi kosci so malodane onemogočeni. Lahko bi rekel, da je v političnem pogledu kljub enemu žezlu in eni himni Zagreb skoraj dalj od Ljubljane, nego Pariz ali Madrid. Treba bo silnega napora in dolgega potrpljenja, da se izravna, kar sta izkrivenčila zgodovina in pa zlohotna politika.«³

Narodno-politični položaj Hrvatov in Slovencev v dvojni avstroogrski monarhiji je bil bistveno različen. Kljub subordinaciji ogrskemu historičnemu državnemu organizmu so Hrvatje v Hrvatski in Slavoniji v okviru tega uživali precejšnjo narodno-politično avtonomijo in imeli priznane neke vrste državnost s svojim saborom, ki se je uradno imenovala hrvaško-slavensko-dalmatinska.⁴ Nasprotno pa je bila Slovenija vse do propada habsburške monarhije le geografski pojem in je bila Slovincem priznana le pravica etnične skupnosti brez popolne kulturne, kaj šele teritorialne avtonomije, aji pomisli na lastno državnost. Glavna politična sila na Hrvaškem v zadnjih desetletjih 19. stoletja — Narodna stranka je z revizijo hrvaško-ogrskbe nagodbe postopoma pristala na dualizem torej se je zadovoljila z reševanjem ožjega vprašanja Hrvatske (združitve Hrvatske in Dalmacije in kasneje še Bosne) in pri tem opustila misel, da bi v to svojo Hrvaško oziroma jugoslovansko državno enoto vključevala tudi Slovence, kar so imeli pred očmi Ilirci in Narodna stranka v svojem prvem obdobju.⁵ Druga pomembna hrvaška politična stranka — pravaška, ki je postajala močna v osemdesetih letih, se je zvečine borila proti Dunaju in proti nagodbi ter vključevala v svojo veliko hrvaško državno-pravno koncepcijo tudi Slovence, pri tem pa je izrecno zanikala njihovo nacionalno individualnost.⁶ Novo politično gibanje na Hrvaškem, ki sta ga v začetku 20. stoletja za kmete organizirala brata Antun in Stjepan Radić, je v nacionalnem programu nadaljevalo s staro Strossmayerjevo koncepcijo protinagodbenaške in protimadžarske politike in se zavzemalo za federativno slovansko Avstrijo, razdeljeno na 5 federativnih enot, od katerih bi bila ena hrvaško-jugoslovanska.⁷ S takšno protidualistično koncepcijo bi se Radićevo gibanje seveda nujno moralo zanimati za Slovence in se z njimi povezovati. Do tega pa ni prišlo v večji meri zaradi Radićevih socialno-političnih konceptov, v katerih so eminentno mesto zavzemali protimeščanski kmečki demokratizem in protiklerikalizem, kljub poudarjaju religioznosti.⁸ S teh svojih stališč je Radić odklanjal tako slovensko meščansko liberalno Narodno napredno stranko kakor tudi klerikalno Slovensko ljudsko stranko. Kljub temu je pred vojno razmišljal o usodi Slovencev in jim svetoval večjo koncentracijo okoli Trsta.¹⁰

Politika novega kursa, ki jo je od 1905 dalje vodila nova vodeča politična grupacija na Hrvaškem, je glavnega sovražnika Hrvatske in Jugoslo-

³ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V., Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. 260.

⁴ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Zagreb 1962, str. 449.

⁵ Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija. ZC XXI/1967, str. 49—67 in J. Pleterski: Die Slowenen, v knjigi Die Habsburgermonarchie, Bd. III. (v tisku).

⁶ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić: Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb, 1968, str. 36—38, 43—45.

⁷ Glej Ljerka Kuntić, Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871. Jadranski zbornik III/1958; Vera Ciliga, Prilog poznavanja hrvatsko slovenačkih odnosa potkraj šestdesetih godina XIX. stoljeća. Historijski zbornik 1970—1971.

⁸ Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, str. 46, 51, 138—139, 154, 278—279, 371, 376—377, 398—399, 404.

⁹ Otokar Keršovani, Povijest Hrvata, Rijeka 1971, str. 92.

¹⁰ Glej njegove članke v časopisu Slobodni dom 1909, 1910.

vanov gledala v Dunaju in nemškem Drang nach Osten in se je proti njemu skušala opirati na madžarsko neodvisno stranko in je pri tem tiho pristajala na dualizem in na nagodbo.¹¹ Zaradi tega in prijateljstva z Italijo se je avtomatično odrekala sodelovanju s Slovenci. Politika hrvaško-srbske koalicije je Slovence najbolj zanemarjala med vsemi političnimi gibanji na Hrvaškem iz naštetih zunanjepolitičnih vzrokov, h katerim pa je dodajala še enega notranjepolitičnega — boj proti klerikalizmu. Voditelji hrvaško-srbske koalicije so v Slovencih gledali klerikalno dunajsko ekspozituro, ki naj zaneti klerikalizem tudi na Hrvaškem, poleg tega pa so sploh podcenjujoče sodili o slovenski narodno-politični moči. Tipičen primer takšnega mišljenja o Slovencih je bil Frano Supilo, kar je med drugim razvidno iz njegovih člankov »Značenje slovenskog klerikalizma« v Riječkem novem listu 1909¹² in v njegovem odgovoru na anketo revije Veda.

Pred prvo svetovno vojno je med hrvaškimi strankami s Slovenci resno računala le Starčevićeva stranka prava. Starčevićanci oziroma Milinovci pod vodstvom Mileta Starčevića so zlasti po aneksiji BiH poživili stike s Slovensko ljudsko stranko. S tem so nadaljevali tiste odnose, ki sta jih že leta 1898 vzpostavila Hrvatska stranka prava (Domovinaši) in Slovenska ljudska stranka na pravaškem zborovanju na Sušaku. Konceptija Starčevićancev je bil protidualistični dualizem, ki je zahteval vključitev Bosne in Hercegovine ter Istre in Slovenije v »hrvatsko državo«.¹³ Najvidnejša manifestacija sodelovanja hrvaških pravašev in Slovenske ljudske stranke je bilo skupno zborovanje Vsepravaške organizacije in SLS v Ljubljani oktobra 1912. Ljubljansko skupno zborovanje in izjave vsepravaške organizacije na njenem sestanku v Opatiji spomladi 1913 pričajo, da pravaši do prve svetovne vojne niso priznavali slovenske narodne individualnosti. Ves čas so imeli Slovence za Hrvate in smatrali, da je nesreča, ker imajo ti planinski Hrvati poseben književni dialekt in izrazili upanje, da se bo to vprašanje v bodočnosti rešilo.¹⁴ Za hrvatski odnos do Slovencev je najbolj točna ocena M. Grossa, ki se tiče obdobja konca šestdesetih let, velja pa lahko za ves opisan čas: »Pitanje odnosa prema Slovincima nije, razumljivo, bilo toliko politički aktualno, a ni isticanje tobožnjeg prava Hrvatske na dio njihova etničkog teritorija nije imalo neko praktično značenje, iako nije pogodovalo učvršćenju međusobnih veza...«¹⁵ Pred prvo svetovno vojno se je stvar le toliko spremenila, kar se je pokazalo ob začetku vojne, da sta bili med Hrvati že dve politični sili, ki sta resno računali s Slovenci. To so bili starčevićanski pravaši in Radić; vsaka struja pač za svoj koncept, kot bomo videli pozneje.

Nasproti temu je bilo prizadevanje za sodelovanje in povezovanje s Hrvati za Slovence v habsburški monarhiji odločilnega pomena. Skoraj vsi slovenski narodno-politični programi od prvega programa Zedinjene Slovenije 1848 so vključevali tudi zahtevo oziroma željo po povezavi s Hrvati, včasih kar širše nediferencirano z Jugoslovani. Dejansko lahko rečemo, da je v slovenskem političnem življenju povezava s Hrvati pomenila jugoslovansko koncepcijo, da se je za Slovence ta začinjala na Sotli. Iz povezave s Hrvati, zlasti tistimi v ugodnejšem položaju v banovini, so hoteli Slovenci črpati moč in podporo v svojem izjemno težkem političnem boju z imperializmom dunajskih krogov. Zaradi takšnega pomena so bili odnosi

¹¹ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda str. 217—223.

¹² Frano Supilo, Politički spisi. Priredio Dragovan Šepić, Zagreb 1970, str. 383.

¹³ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda, str. 244—245, 273—276 in M. Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 372.

¹⁴ M. Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 404.

¹⁵ Šidak, Gross . . . , Povijest hrvatskog naroda, str. 37.

s Hrvati velikokrat v centru političnega dogajanja v slovenskem narodnem gibanju. Po politični diferenciaciji, ki se je v Sloveniji izvedla drugače in pozneje kot na Hrvaškem, so vsi trije slovenski politični tabori naglašali jugoslovansko orientacijo. Vsi trije pa so po svoje izbirali partnerje med Hrvati. Slovenski liberalci so se ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let vezali na Strossmayerjevo Neodvisno narodno stranko (okoli Obzora) in bili v Sloveniji najbližji neki nedefinirani jugoslovanski ideologiji. Ta avstroslavistična — jugoslovanska zamisel je temeljila na etničnem in nacionalnem prirodnem pravu in je bila samo najbolj splošna forma programa državnega zedinjenja Južnih Slovanov v monarhiji. Popolno jugoslovansko zedinjenje od Črnega morja do Triglava, ki ga je bilo moč ostvariti le z razbitjem podonavske države in je bilo želja mnogih naprednih glav, se je v konfrontaciji s stvarnimi možnostmi in pogoji odlagalo na daljnjo bodočnost.¹⁶

Slovenska socialna demokracija, ki je od leta 1896 nosila ime Jugoslovanska socialno-demokratska stranka in je organizirala delavstvo tudi v hrvaški Istri, poskušala pa tudi v Dalmaciji, je sodelovala s socialdemokratsko stranko Hrvatske in Slavonije in bila enako reformistična kot ona, obe skupaj pa sta v narodnem vprašanju pod vplivom avstromarksizma zastopali stališče samo kulturne avtonomije za Jugoslovane v habsburški monarhiji; to pa je bila sterilna pozicija, ki je socialdemokratskim strankam onemogočila, da bi prevzele vodstvo v najbolj perečem narodno-političnem vprašanju.

Leta 1898 se je tudi najmočnejša politična sila v slovenskem narodu, katoliška narodna stranka (pozneje imenovana Slovenska ljudska stranka) povezala s Hrvati, točneje s Hrvatsko stranko prava ob priložnosti pravaškega kongresa na Sušaku. Želeč dobiti hrvaško pomoč v kritični situaciji, v kakršni se je nahajal slovenski narod, so trije slovenski klerikalni voditelji na sestanku na Sušaku izjavili, da Slovenci smatrajo ideje pravaške stranke za svoje.¹⁷

V slovenskem političnem življenju je vzbudila ta izjava velike simpatije, edino kranjski liberalci, ki so se sami spogledovali z idejo hrvaškega državnega prava in z opozicijskimi strankami v Zagrebu, so izrazili skepso, češ da se klerikalci ne bodo držali svoje izjave in pravega sodelovanja. Ker pa je izjavo slovenskih klerikalcev toplo pozdravil tudi zagrebški Obzor, so slovenski liberalci prišli v težak položaj.¹⁸

Klerikalna stranka je odločno poprijela novo orientacijo. Klerikalni tednik Slovenski gospodar je zapisal, da se je sedaj, ko je bil slovenski narod pahnjen na rob pogina, v njem utelesila rešilna ideja, ideja združenja Jugoslovanov.¹⁹ Klerikalna stranka v novi orientaciji ni gledala samo simpatije za hrvaško državno pravo, ampak dejansko neko jugoslovansko orientacijo. Tako je npr. eden od udeležencev sestanka na Sušaku Andrej Kalan izjavil, »da je bilo že davno potrebno tesnejše sodelovanje Hrvatov in Slovencev v ta namen, da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bi bila nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov...«²⁰

V svojem glavnem komentarju je klerikalni »Slovenec« zapisal, da od

¹⁶ Janko Pleterški, Slovenska politična stranka u prvom svetskom ratu i jugoslovansko pitanje. Politički život Jugoslavije 1914—1945 (zbornik radova) Beograd 1973, str. 131—132.

¹⁷ Slovenec, 13.—14. oktobra 1898.

¹⁸ Janko Pleterški, Die Badeni Krise und die Slowenen. Die Donaumonarchie und die Südslawenfrage 1848 bis 1918. Texte des ersten österreichisch — jugoslawischen — Historikertreffens. Gössing 1976. Wien 1978, str. 71.

¹⁹ Slovenski gospodar, 3. november 1898 (po J. Pleterški, Die Badeni Krise, str. 71).

²⁰ Slovenec, 13. oktobra 1898, uvodnik; Shod stranke prava na Sušaku.

programa hrvatskega državnega prava pričakujejo rešitev tudi Slovenci, kajti »Hrvatsko državno pravo dokazuje: 1. da je hrvaška kraljevina slobodna, samosvoja, popolnoma autonomna država, in 2. da spadajo pravno k Hrvaški tudi dežele, kjer prebivajo Slovenci.«²¹

Politično dogajanje na Hrvaškem 1903. leta je vzbudilo močan odmev v Sloveniji. Prišlo je do manifestacij, ki so izrazile solidarnost z novim političnim gibanjem na Hrvaškem, ki je zahtevalo demokratizacijo političnega življenja in poudarjalo potrebo sodelovanja Srbov in Hrvatov.²² Toda po Reški in Zadarski resoluciji je v Sloveniji prišlo do velikega razočaranja nad politiko »novega kursa«, kajti Slovenci so imeli vtis, da jih politika »novega kursa«, ki jo je vodila hrvatsko-srbska koalicija, žrtvuje svoji subdualistični politiki in prizadevanju za kompromis z Italijo.²³

Komentarji slovenskih liberalcev in klerikalcev na takšno politiko so bili negativni. Najostreje so to politiko kritizirali mladi liberalci okrog dr. Vladimira Ravniharja v časopisu Naš list, ki je zapisal: »Ali so res prodali Slovence? Komu? Za koliko?«²⁴ Kot rezultat polemike proti nekaterim hrvatskim politikom (Trumbiću, Miliću, Tresić-Pavičiću), ki so na ljubo kompromisu z Italijo bili pripravljene žrtvovati Trst, dele Slovenskega Primorja in Istre, je kasnejši socialist Henrik Tuma napisal 1907. leta knjigo Jugoslovanska ideja in Slovenci, v kateri je ostro nasprotoval povezovanju z Italijo, češ da je ona najhujši sovražnik Slovencev in Hrvatov.²⁵ Politika »novega kursa« je slovenske liberalce, ki so se vezali s liberalno hrvatsko-srbsko koalicijo, potisnila v slepo ulico. Izgubili so iniciativo in primat pri povezovanju s Hrvati za reševanje slovenskega narodnega vprašanja. To situacijo je zelo adekvatno ocenil Ivan Cankar v svojem predavanju Slovenci in Jugoslovani 12. aprila 1913, ko je rekel: »Narodna-napredna stranka ima že od nekdanje ozke stike s hrvaško-srbsko koalicijo, ali ti stiki so večji del samo žurnalistiški.«²⁶

Iniciativo v hrvaško-slovenskem povezovanju so po aneksiji Bosne in Hercegovine poprijeli slovenski klerikalci, ki so obnovili svoje stare zveze s hrvaškimi pravaši, tokrat z Starčevićovo pravaško stranko, imenovano po voditelju dr. Miletu Starčeviću tudi milinovci. Pri navezavi teh stikov so pomagali zlasti istrski in bosanski pravaši, ki so se ravno takrat trudili ustanoviti vsepravaško organizacijo za vse hrvaške dežele. Višek tega sodelovanja je bilo veliko slovensko-hrvaško zborovanje 20. oktobra 1912 v Ljubljani, ki sta ga organizirala Slovenska ljudska stranka in hrvaška Vsepravaška organizacija. Na zborovanju so sprejeli resolucijo, da Slovenska ljudska stranka sprejema program Stranke prava. Poudarili so edinstvo in pravico za svobodni razvoj »hrvaško slovenskega naroda« v okviru habsburške monarhije. Podčrtali so prepričanje o pomenu hrvaško-slovenskih pokrajin za položaj monarhije in zahtevali, naj se monarhija spomni svojih dolžnosti do hrvaško-slovenskega naroda.²⁷ Na zborovanju so proglasili združitev obeh strank z formulacijo: »Vrhovna uprava stranke prava jemlje na znanje, da SLS stopa v vrste stranke prava in v celoti sprejema njen državno-pravni program.«²⁸ Na zborovanju so izbrali tudi dva sopredsednika stranke, dr. Mileta Starčevića in dr. Ivana Šušteršiča. V vsej tej povezavi pa

²¹ Slovenec, 15. oktobra, Hrvatsko državno pravo in Slovenci.

²² J. Sidak, M. Gross ..., Povijest hrvatskog naroda, str. 216.

²³ J. Pleterski, Politika »Novega kursa«, Jadranski kompromis in Slovenci. JIČ, 3—4/1975, 49—88.

²⁴ J. Pleterski, Politika »Novega kursa« ..., str. 71.

²⁵ Ravno tam, str. 81.

²⁶ Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani. Zgodovinski arhiv KPJ, tom V. Beograd 1951, str. 260.

²⁷ Slovenec, 21. oktobra 1912.

²⁸ Ravno tam.

je bilo kljub zunanji manifestaciji, ki naj bi izpričevala enotnost, dokaj različnih pogledov in nasprotovanj, ki so izbruhnili takoj ob prvi priliki. V hrvaških pravaških vrstah so bila nasprotja med frankovci in milinovci, zaradi nepriznavanja Srbov, oziroma izključno legitimističnega habsburškega stališča prvih, medtem ko so milinovci vsaj po letu 1913 že priznali Srbe etnično in niso poudarjali nujno habsburškega okvira.²⁹ Med slovenskimi klerikalci pa sta bili tudi dve struji: šušteršičeva, ki je podpirala Franka in poudarjala izključno hrvatstvo, katolicizem in legitimizem in Krekova narodnodemokratska struja, ki se je povezovala z milinovci tudi po njihovem razcepu s frankovci.³⁰

V desetletju pred prvo svetovno vojno je prišlo pri Slovencih verjetno zaradi velikohrvaških ali integralno jugoslovanskih konceptov pri Hrvatih do velikega novoilirskega vala. Del slovenskih političnih voditeljev in kulturnih delavcev iz vseh treh političnih taborov se je bil pripravljen kulturno narodnostno čim bolj zlititi s Hrvati, misleč, da bo lahko tako ustvarjena čim močnejša politična enotnost.³¹ Manifestacija takšnega novoilirizma so pisanje predsednika Slovenske matice, liberalno usmerjenega Franca Ilešiča,³² Za kulturno enotnost vseh Jugoslovancev se je izrazila konferenca jugoslovanskih socialističnih strank novembra 1909 v Tivoliju v Ljubljani, v poznani Tivolski resoluciji.³³ O sprejetju hrvaščine kot znanstvenega jezika in postopnem približevanju slovenščine hrvaščini je pisal najvidnejši katoliški filozof in teoretik Aleš Ušeničnik.³⁴

Teško bi danes ugotovili, kolikšen del slovenskega naroda oziroma njegovega vodstva se je opredeljeval za novoilirizem. Kot je znano, je novoilirstvo imelo tudi precej nasprotnikov, ki so se zavzemali za ohranitev slovenske narodne individualnosti, čeprav so bili za čim tesnejšo politično zvezo s Hrvati. Takšen je bil npr. ljubljanski škof Jeglič, ki je svoje bojazni pred velikohrvatskim nacionalizmom zaupal v svoj dnevnik.³⁵ Slovenski mladoliberalci so v svoji reviji Veda v Gorici organizirali poglobljeno široko anketo o odnosih med Slovenci in Hrvati, ki je imela odgovoriti na naslednja vprašanja: 1. Kakšne odnose želite med Slovenci in Hrvati? 2. Ali vas zadovoljujejo sedanji odnosi? 3. Ali je področje slovenskega jezika dovolj veliko, da bi se lahko uspešno razvijale vse veje književnosti in znanosti? 4. Ali želite, da se slovenski jezik razvije povsem neodvisno od hrvaškega? 5. Želite, da bi Slovenci popolnoma opustili svoj jezik? Mislite, da je velika sorodnost obeh jezikov ugoden predpogoj za bodoče zedinjenje« itd.³⁶ Ankete se je udeležilo precejšnje število javnih političnih in kulturnih delavcev iz Slovenije in nekateri iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Kljub nekaterim redkim integralno jugoslovanskim stališčem in pesimističnemu gledanju na perspektivo slovenskega naroda je ta anketa v veliki večini potrdila slovensko narodno individualnost in njeno perspektivo razvoja v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi.³⁷

Z integralnojugoslovanskimi stališči, zlasti v svoji socialno-demokratski stranki, je odločno in lucidno polemiziral največji slovenski pisatelj Ivan Cankar, ki je v svojem predavanju Slovenci in Jugoslavlani izjavil: »Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu

²⁹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, str. 399—404.

³⁰ J. Pieterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 273.

³¹ L. Ude, *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, str. 901—917.

³² Ravno tam.

³³ Gestrin-Melik, *Slovenska zgodovina*, Ljubljana 1966, str. 318—321.

³⁴ Ravno tam, str. 317.

³⁵ J. Prunk, škof Jeglič — politik, *Kronika* 1/1971, str. 48.

³⁶ Veda 1913.

³⁷ Ravno tam.

sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo, toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance, — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«³⁸ Za Cankarja je bil jugoslovanski problem samo političen in se je moral rešiti na političen način: »če mislijo ti štirje narodi, da so si sorodni in da bi najlažje in najboljše živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njih želji, naj si v božjem imenu zgrade zvezno republiko jugoslovansko!«³⁹ Najbrž je bilo tako jasnih glav, kot je bil Cankar, v tistem času malo med Slovenci.

Balkanske vojne in zmage balkanskih držav nad Turki so povzročile v Sloveniji velik val navdušenja in močno je zrasla jugoslovanska plima. Časopisi vseh treh slovenskih političnih strank so odkrito obsojali imperialističen pritisk avstro-ogrske na Srbijo, zlasti glede vprašanja Albanije.⁴⁰ Navdušenje za jugoslovanske brate, za povezavo z njimi po balkanskih vojnah v Sloveniji ni več izginilo.⁴¹ To razpoloženje je najlepše izrazil zopet Ivan Cankar, ko je dejal: »Če kdo doslej ni vedel, je moral spoznati zdaj, da nismo samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, temveč, da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi ... In v nas vseh se je vzbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenanju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega — iskra tiste moči, samozavesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla.«⁴²

Na predvečer vojne se je v Sloveniji precej razširilo narodno revolucionarno mladinsko gibanje, Preporod, ki je spletlo čvrste stike s podobnimi gibanji na Hrvaškem in z Mlado Bosno ter se že čisto jasno postavilo na stališče rušenja habsburške monarhije.⁴³

Iz vsega napisanega se vidi, da je slovensko narodno gibanje pred prvo svetovno vojno jasno nedvoumno poudarjalo nujnost povezovanja s Hrvati v boju za rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Na to povezovanje s Hrvati in njihovim državnim pravom je vedno gledalo kot na enako-pravno povezovanje vseh jugoslovanskih narodov za rešitev narodnega vprašanja habsburških Jugoslovancev. V sporih med Srbi in Hrvati Slovenci niso nikoli zavzeli stališča za ene ali za druge in so vedno naglašali, da želijo biti posrednik politične enotnosti.

V strahu pred nemškimi pretinjami in pritiskom spomladi 1914 so Slovenci upali na pomoč Hrvatov. Tako je Slovenski narod predvsem sebi za korajžjo poudarjal, da je povezanost Slovencev in Hrvatov neločljiva,⁴⁴ čeprav je bilo v hrvaškem narodnem gibanju to zelo relativno.

Z izbruhom prve svetovne vojne je nastala popolnoma drugačna politična situacija in dialektika slovensko hrvaških odnosov se je močno spremenila v prid večje medsebojne usodne povezanosti, čeprav spočetka to morda ni bilo vidno v političnem življenju banovine. Takšen nov puls politične zavesti pri Hrvatih je opazil lucidni politik Ante Trumbić in je konec leta 1914 izjavljal Franu Supilu, da morajo biti za vsako ceno vse

³⁸ Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Zgodovinski arhiv KPJ, tom V., Beograd 1951, str. 260—261.

³⁹ Ravno tam, str. 258.

⁴⁰ Glej časopise Zarja, Slovenski narod in še zlasti Slovenec od oktobra do decembra 1912.

⁴¹ L. Ude, Jugoslovanska ideja in Slovenci, str. 915—928.

⁴² I. Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Zgodovinski arhiv, tom V, str. 258.

⁴³ O tem glej knjigo: Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970.

⁴⁴ Slovenski narod, 23. maja 1914.

slovenske in hrvatske dežele v eni državi, pa naj bo katera koli. Poudaril je, da se morajo Hrvati te misli držati kot temeljnega kamna, kajti če bo Slovenija ločena od Hrvatske, večina Hrvatov ne bo hotela v jugoslovansko državo pod srbskega kralja in bo zahtevala zase posebno državo.⁴⁵

Zunanja podoba političnega razpoloženja na Hrvaškem in v Sloveniji je v začetku vojne zelo varljiva, kajti legitimistične, lojalistične in protisrbske izjave frankovcev, Radića in šuštersiščeve struje v SLS niso odražale razpoloženja vsega naroda; do večjega videza so prišle le zaradi tega, ker je režim zatiral vsako opozicijsko oz. protivojno mnenje, čeprav je najti v letu 1914 tudi že dokaze zanj.⁴⁶

Z vojno je bilo normalno politično življenje v jugoslovanskih deželah monarhije zelo prizadeto. Režim je prepovedal izhajanje nekaterih časopisov, ostale je dušila cenzura, deželni zbori in parlament se niso sestajali, proti jugoslovansko orientiranim patriotom je divjal policijski teror, precej ljudi je bilo zaprtih, interniranih in celo justificiranih. Najtežje je bilo v Bosni in Dalmaciji, v Sloveniji ne veliko bolje; edino v banovini Hrvaški se je odvijalo kolikor toliko normalno politično življenje in je dalje delovala avtonomna politična institucija — hrvatski sabor.

Vladujoča večina v njem, hrvatsko-srbska koalicija se je deloma iz strahu pred represalijami režima, deloma iz svojih političnih računov vedla popolnoma oportunistično in lojalno do madžarske vlade Istvana Tisze.⁴⁷ Pristajala je na dualizem, na nagodbo in tako predstavljala oviro v zahtevah po skupni samostojni slovensko-hrvaški-srbski državi.

V političnem gibanju Hrvatov in Slovencev med prvo svetovno vojno je nastopil z ustanovitvijo emigrantskega Jugoslovanskega odbora pomemben nov faktor. V odboru so bili od njegove ustanovitve enakopravno zastopani Slovenci, Hrvati in Srbi in odbor je od vsega začetka zahteval razbitje habsburške monarhije in združitev vseh Jugoslovancev vključno s Srbijo in Črno goro v eno državo. Takšna stališča so sigurno imela svoj vpliv na narodno politično gibanje v domovini, čeprav se je tu vodila in odločila glavna politična bitka. Prvo iniciativo v skupnem hrvatsko-slovenskem narodnem boju med vojno so podvzeli konec leta 1914 slovensko-hrvatski tržaški politiki, ki so bili v kontaktu z Antejem Trumbićem v emigraciji.

Takšen tok dogodkov je bil popolnoma v skladu s politično oceno o razmerah na Hrvaškem, ki jo je dal sredi novembra 1914 Frano Supilo Trumbiću: »Glavno težišče svega biti će, kako vidim, na nama primorcima Dalmatincima i Istranima, kojima će kao poluga biti Bošnjaci i Hercegovci. U Banovinu se je još uvijek malo ili ništa uzdati, nego da ju — più confusa che persuasa — gurnemo unutra, kao ono godine 1905—1906.«⁴⁸

Ker se akciji tržaških liberalcev ni pridružila hrvatsko-srbska koalicija in ker je nastopila izredno nesrečna okolnost vstopa Italije v vojno proti Avstriji oziroma londonski pakt, je ta dobro zamišljena iniciativa zamrla.⁴⁹

Iniciativo za slovensko-hrvatsko povezovanje v svrhu reševanja narodno-političnega položaja sta prevzela v začetku l. 1915 istrska pravaša, poslanca v dunajskem parlamentu Vjekoslav Spinčić in Matko Laginja in Krekova skupina v SLS. Tu je treba posebno poudariti, da so bili slovensko

⁴⁵ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovansko pitanje 1914—1918*, Zagreb 1970, str. 47.

⁴⁶ J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 12—19.

⁴⁷ Konstantin Bastaic: *Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor*. Jugoslovanski odbor u Londonu. (Zbornik povodom 50-godišnjice osnivanja). Zagreb 1966, str. 273 in 307.

⁴⁸ Dragovan Šepić, *Pisma i memorandumi Frana Supila 1914—1917*, Beograd 1967, str. 22.

⁴⁹ J. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 46—48.

⁵⁰ Dragovan Šepić, *Borba istarskih Hrvata i Slovenaca za slobodu i ujedinjenje 1914—1918*. *Nastava istorije* 1/1968—1969, str. 45—61.

hrvatski odnosi v Istri in Trstu vedno zelo dobri in skladni, saj so imeli celo skupno politično organizacijo.⁵⁰ Spinčić, Laginja in Krek so se udeležili marca 1915 sestanka hrvaških in slovenskih duhovnikov na Reki, kjer so sprejeli spomenico za papeža, v kateri so zahtevali slovensko hrvaško državno tvorbo v okviru habsburške monarhije, če ta zmaga, v slučaju njenega poraza pa naj Slovenci in Hrvati na vsak način ostanejo skupaj v samostojnem hrvatskem kraljestvu.⁵¹

Preko Spinčića in Laginje je Krek vzpostavil stike s Starčevićanci v Zagrebu in prisostvoval prvemu medvojnemu zasedanju sabora, ki je potekalo od 14. junija do 6. julija 1915. To zasedanje je Starčevićeva stranka prava izrabila za protirežimsko in protidualistično demonstracijo. Zahtevala je, da se takoj še v teku vojne reši narodno vprašanje z združitvijo Hrvatov in Slovencev v enotno hrvatsko državo.⁵² Takšno pravaško izjavo so pripisovali Krekovemu vplivu, kar ni nikjer dokazano.⁵³ Ljubljanski škof Jeglič je namreč pisal 15. julija v svojem dnevniku: »Krek je odšel v Zagreb, ko je bilo zasedanje sabora, kjer je nahuškal neko stranko za skrajni odpor; govori dotične stranke (starčevićevcev op. J. P.) in Radića so bili kar prekucijski: Krek je bil na galeriji in se Hrvatom kazal.«⁵⁴

Decembra 1915, na drugem medvojnem zasedanju sabora je hrvatsko-srbska koalicija govorila izredno lojalistično in oportunistično in nič ni kazalo, da bi bila voljna podpreti zahteve Starčevićancev in Radića glede reševanja nacionalnega vprašanja. Njen politični prvak dr. Lorković je med drugim izjavil: »... Starčevićanci propagiraju, da se naime uzajamni državno-pravni odnos (Hrvatske in Ogrske op. J. P.) ima stubokom mijenjati... — Koalicija nije voljna, da jih na tom putu slijedi, i to iz dva razloga. Prvo, jer za nju i njeno stanovište vojuje historijski razvitak hrvatskog naroda; drugo jer smatra, da je ono što je zajednički interes hrvatskog naroda, njegovo ujedinjenje i takva državno-pravna samostalnost koja će mu omogućiti da se uspješno razvija, lakše provedivo na bazi postojeće državne zajednice s Ugarskom, nego na onom temelju, što ga predlaže Starčevićeva stranka prava, i to već zato, jer SSP računa sa nečim, čega nema i za što je potrebno preuređenje čitave Monarhije, dok Koalicija računa sa pozitivnim zakonom, računa s onim što je spojivo s stvaranjem narodnih ciljeva. Na putu, koji zastupa koalicija, da bi se riješilo hrvatsko pitanje nije potrebna reforma čitave Monarhije, nego je potrebno ono, što se možda u Ugarskoj rađa pred slikom novih velikih vremena, a to je: visoko i široko shvaćanje hrvatskog i jugoslovenskog pitanja te odnosa između Ugarske i Hrvatske.«⁵⁵ Zadnji stavek najbolj jasno priča, da od takšne politike koalicije Slovenci niso imeli popolnoma ničesar pričakovati; puščala jih je v avstrijski državni polovici izročene vse hujšemu nemškemu pritisku, izgubljene za jugoslovansko državo. Takšna politika hrvatsko-srbske koalicije — in ostala je nespremenjena do oktobra 1918 — se je zadovoljevala s subdualizmom Hrvatske in dobrimi odnosi z Madžari v slučaju zmage centralnih sil. V slučaju zmage antante pa je verjetno računala, da bo Srbija uredila zadeve jugoslovanske združitve po svoje, pri čemer tako Slovenci niso ključnega pomena.

Ob takšnih stališčih najmočnejše politične grupacije na Hrvatskem in ob takšnih odnosih v hrvatskem saboru je iniciativo za slovensko hrvatsko

⁵¹ J. Pieterski, Prva odločitev Slovencev, str. 51—52.

⁵² Konstantin Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovenski odbor, str. 311—312.

⁵³ J. Pieterski, Prva odločitev Slovencev, str. 58.

⁵⁴ Dnevnik škofa Jegliča, 19. julija 1915 (prepis originala v Arhivu CK ZKS v Ljubljani).

⁵⁵ Bogdan Krizman, Stranke u hrvatskom saboru za vrijeme I. svjetskog rata, ZC XIX—XX/1965—66, str. 376—377.

povezovanje prevzel Hrvatsko-slovenski poslanski klub dunajskega parlamenta. Na svoji seji v Mariboru decembra 1915 je sklenil, da se čimprej izvede narodna koncentracija z vključitvijo slovenskih liberalcev v klub. Predno pa je do takšne koncentracije prišlo, je poteklo še celo leto. Popreje se je morala izvesti odločilna bitka v SLS med legitimistično avstrijsko lojalističnim šušteršičem in narodno demokratsko jugoslovansko orientirano Krekovo strujo.⁵⁶

Medtem so se stališča starčevičancev vse bolj radikalizirala, vse ostreje so obsojali dualizem, izjemni režim in ponujali enakopravnost Srbom, če ti sprejmejo hrvatsko državno pravo. Na podobnem stališču je bil sredi leta 1916 tudi Stjepan Radić. On je na saborskem zasedanju kritiziral dualistični sistem, češ, da je škodljiv, ker omejuje zveze hrvatskega naroda s Slovenci in s »Srbi« v monarhiji in izven nje«. Povedal je, da stoji njegova stranka na stališču popolnega narodnega edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov, kot enega naroda in na stališču hrvatskega državnega edinstva, ki naj se ostvari v habsburški monarhiji.⁵⁷ Nov položaj v monarhiji je nastal s smrtjo cesarja Franca Jožefa konec leta 1916 in z Wilsonovimi pogoji za mir s centralnimi silami, ki jih je naštel 22. januarja 1917 v ameriškem senatu. Na zasedanju hrvaškega sabora, ki je sestavljal adresu na novega cesarja Karla, se lojalistična koalicija in borbenejša Starčevičeva stranka prava nista mogli zediniti in je slednja podala svoj predlog adrese, v kateri je govorila tudi v imenu Slovencev, grajala nacionalno zatiranje enih in drugih v obeh polovicah monarhije in zahtevala njihovo državno pravno združenje. Boj proti dualizmu in za zedinjenje je imela za najvažnejši pogoj nacionalne eksistence, nič manj pomemben od oboroženega boja proti zunanjim sovražnikom monarhije. Zahtevala je od cesarja, da naj, takoj ko bodo dopustile vojne razmere, dovoli sklicanje zastopnikov vseh hrvatskih in slovenskih dežel na sabor v Zagreb, kjer naj bi se izvršilo zedinjenje s Slovenci na osnovi narodnostnega in hrvatskega državnega prava. Adresa je še poudarila, da hrvatsko slovenski narod odklanja ne samo hegemonijo obeh privilegiranih narodov v monarhiji, Nemcev in Madžarov, ampak da odklanja tudi, da pride bodisi v celoti, bodisi samo z nekaterimi svojimi deli pod oblast katere od sosednih držav.⁵⁸

Ta starčevičanska adresa je že padla v čas, ko so se Slovenci in Hrvati intenzivno pripravljali na odprtje dunajskega parlamenta. Pred zasedanjem so se vsi jugoslovanski poslanci združili v enoten Jugoslovanski klub, ki je izbral za predsednika dr. Antona Korošca. Klub je pred otvoritvijo parlamenta izdelal zgodovinsko pomemben nacionalni program, ki je postal znan kot znamenita majska deklaracija, ki jo je na prvi seji parlamenta prečital klubov predsednik Korošec. Deklaracija je zahtevala od vlade in vladarja, da se na temelju narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava zedinijo vsi teritoriji monarhije, na katerih žive Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno državno telo, svobodno od vsakega tujega gospodarstva, zgrajeno na demokratičnem principu pod habsburškim žezlom. O tej izjavi je bilo do danes v historiografiji precej nasprotujočih si ocen. Danes v jugoslovanskem zgodovinsko pisju prevladuje ocena, ki temelji na objektivnem razboru takratne zgodovinske situacije. Ta historiografija gleda v majski deklaraciji kvalitetno novo stopnjo v boju za rešitev narodnega vprašanja avstro-ogrskih Jugoslovancev. Deklaracija je z enako-

⁵⁶ J. Prunk, Škof Jeglič — politik. Kronika 1/1971, str. 39—41.

⁵⁷ K. Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor, str. 321—322.

⁵⁸ Adresa Starčevičeve stranke prava kao protipredlog odborovoj adresi predložen u hrvatskom saboru dne 1. ožujka 1917. Tisak Hrvatske tiskarne u Zagrebu 1917 (citirano po J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 98—99).

pravnim upoštevanjem Srbov presešla dotedanji pravaški in klerikalni triallzem, oziroma velikohrvaško koncepcijo. Na drugi strani je presešla tudi koncepcijo samo hrvatsko-srbskega zedinjenja, za katero se je potegovala hrvatsko-srbska koalicija. Z naštevanjem Slovencev na prvem mestu je deklaracija izrazila zahtevo po ukinitvi meje med avstrijsko in ogrsko državno polovico na jugoslovanskem ozemlju in zahtevala ukinitve dualizma. Zahteva, naj bodo Slovenci vključeni v reševanje jugoslovanskega vprašanja, je postala zahteva vseh Jugoslovanov⁵⁹ (vseh narodnih poslancev v dunajskem parlamentu in nekaterih pomembnih političnih strank v banovini in Bosni in Hercegovini, ki so podprle deklaracijo).

O radikalnem nacionalnem karakterju deklaracije najbolj govori dejstvo, da so jo ostro zavrnilo vsi merodajni faktorji v monarhiji. Odklonila jo je avstrijska vlada, dvor, nemške politične stranke, vojaški krogi in ogrska vlada.⁶⁰ Poleg velike vzpodbude, ki jo je deklaracija dala jugoslovanskemu gibanju v habsburški monarhiji, je imela še eno dimenzijo, ki jo je uvidel Josip Horvat: da je deklaracija s svojo zahtevo za rešitev jugoslovanskega vprašanja v habsburški monarhiji dala stvarno legitimacijo jugoslovanskemu odboru v njegovi afirmaciji jugoslovanskega vprašanja.⁶¹

Od svojega nastanka dalje je deklaracija opredeljevala slovensko-hrvaške odnose, kakor tudi vse narodno politično gibanje habsburških Jugoslovanov. Na kratko bi ta vpliv označil takole: postopoma so vsa politična gibanja oziroma stranke pristajale na deklaracijo, pri kateri pa se je že od poletja 1917 vse bolj opuščal habsburški okvir. Po času pristanka na deklaracijo (takšno brez okvira) — lahko poenostavljeno rečemo — merimo radikalnost in jugoslovansko usmerjenost političnih subjektov.

Prva je deklaracijo jasno in javno podprla Starčevićeva stranka prava na zasedanju hrvatskega sabora 5. junija 1917. Njen voditelj dr. Pavelić je izjavil, da »njegova stranka pozdravlja i prihvaća platformu Majske deklaracije u cjelini i u pogledu zahtjeva za sjedinjenjem svih onih zemalja Monarhije u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi.«⁶² Zaradi tega in zaradi načela samoodločbe, ki se uveljavlja v svetu ter zaradi demokratičnega duha, ki veje iz Rusije, je stranka zahtevala preureditev habsburške monarhije na osnovi enakopravnosti narodov in »sjedinenje sveslavenskog juga monarhije Habsburga u posebno državno tjelo na osnovi narodnog načela i historijskog državnog prava kraljevine Hrvatske.«⁶³

Ker je hrvatsko-srbska koalicija še nadalje vztrajala pri dualističnem nagodbenem stališču, sta julija 1917 izstopila iz nje ugledna Srba dr. Srđan Budisavljević in Valerijan Pribičević, ki sta podprla majske deklaracijo in začela sodelovati s starčevićanci. Med slovenskimi politikami so se stvari radikalizirale in Slovenec je že 28. julija zapisal, da mu je deklaracija samo samo minimum in da če monarhija ne bo rešila jugoslovanskega vprašanja po zakoniti poti, bo postalo mednarodno vprašanje.⁶⁴ 4. avgusta mu je sekundiral še Slovenski narod. Septembra se je Krekovi in Korošcevi smeri pridružil še konservativni škof Jeglič, ki je poleg vodstva SLS, NNS in katoliškega delavstva podpisal tako imenovano septembrsko ljubljansko izjavo, ki je izražala popolno soglasje s politiko jugoslovanskega kluba.⁶⁵

⁵⁹ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 117; v istem smislu tudi Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje. Beograd 1973, str. 66–76.

⁶⁰ Enako kot zgoraj; ravno tako tudi L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije . . . , str. 143.

⁶¹ J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936, str. 480; podobno, čeprav nekaj drugače in v polemiki s Horvatom ocenjuje deklaracijo tudi K. Bastaić v cit. delu str. 336–337.

⁶² K. Bastaić, Hrvatski sabor i Jugoslovanski odbor, str. 338.

⁶³ Ravno tam.

⁶⁴ Slovenec, 28. julija 1917.

⁶⁵ Slovenec, 15. septembra 1917.

Septembrska izjava je omogočila razmah deklaracijskega gibanja, ki je demokratiziralo in radikaliziralo narodno politiko. Socialni demokrati k izjavi niso pristopili, ostali so ob strani deklaracijskemu gibanju in tako zamudili možnost, da bi gibanju dali več socialne vsebine po svojem nazoru. Gibanje je tako ostalo popolnoma v meščanskih rokah in zasledovalo meščanske cilje. Povzročilo pa je, da je bil že novembra 1917 iz SLS odстранjen dr. Šušteršič s svojimi legitimističnimi pristaši.

Najbolj hitro se je v narodno političnih pogledih radikalizirala Starčevićeva stranka prava in Janez Ev. Krek je v starčevićanskem časopisu Hrvatska država pred svojo smrtjo že napisal članek, ki se da tolmačiti kot poziv na odpoved habsburški monarhiji.⁶⁶

Deklaracija je dobivala ves več simpatij v Dalmaciji ter Bosni in Hercegovini, najbolj počasi pa je šlo v banovini, kjer je ves razvoj zavirala hrvatsko-srbska koalicija. V Zagrebu sta disidenta iz koalicije Budisavljević in Valerijan Pribičević 1. januarja 1918 ustanovila dnevnik Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, ki je odločno propagiral deklaracijsko politiko in kritiziral koalicijo. Glas SHS je v sodelovanju s starčevićanci in Slovenci odigral pomembno vlogo pri razčiščenju narodnopolitičnega položaja v banovini. Prinašal je odlično pisane članke v smislu narodne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov in v protidualističnem duhu. Zdi se, da je njegov vpliv slabil politične pozicije hrvatsko-srbske koalicije. V Glas SHS so dopisovali tudi Slovenci, zlasti liberalci in to včasih kar v slovenščini. V teh slovenskih dopisih je še občutiti bojazen, da bi Hrvati Slovence pustili na cedilu, in dokazovanje, kako so Slovenci nujno potrebni Hrvatom in vsej jugoslovanski državi: »Edini smo danes vsi Jugoslovani v tem, da brez narodne države nam ni bodočnosti. Vsi smo pravaši. Nemci pa skušajo razkosati Hrvate od Slovencev, češ, da jih hočejo Slovenci pritisniti v katastrofalno politiko. In vendar ve vsakdo, da so največji Hrvati, Starčević, Strossmayer, Jelačić zahtevali Slovence v narodno državo. Nemci dovoljujejo Hrvatom, da s Slovenci »simpatizirajo«, kajti oni vejo prav tako dobro kakor mi, da nam te simpatije ne rešijo niti enega metra naše zemlje. Mi priznavamo odkrito, da Slovenci zapuščeni od Hrvatov in Srbov začnemo obupen boj. Bil ga bomo do zadnjega diha... Nemškega končnega usidranja na najugodnejši točki Adrije seveda ne preprečimo sami.«⁶⁷

Že v sredini januarja 1918 se v časopisu pojavlja ideja o čimprejšnji ustanovitvi Narodnega sveta kot vrhovnega predstavnika vseh Jugoslovancev iz vseh pokrajin monarhije.⁶⁸ Zdi se, da koalicija o tem ni hotela ničesar slišati in Glas SHS jo je 24. januarja in 1. februarja 1918 ostro kritiziral in obtožil, da »desavuiru« vsa prizadevanja jugoslovanskega gibanja.

Zborovanje slovenskih in pravaških politikov ter desidentov koalicije marca 1918 v Zagrebu ni moglo premakniti hrvatsko-srbske koalicije iz njenega oportunitizma oziroma njenih političnih računov, da bi pristala na ustanovitev narodnega sveta. Zato jo je list »Glas SHS« ostro kritiziral takole: »U Hrvatskoj imamo politiku zvanične reprezentacije naroda, koja je po svojim proklamovanim ciljevima i po svojim metodama u direktnoj protivnosti sa nacionalnim aspiracijama... Ono što je najgore u toj politici... to je, što ona cjepa narodnu volju, demoralizuje narod i ometa mu razmah svih energija u nadi za veliki cilj.«⁶⁹ Maja 1918 je Radić prekinil sodelovanje s frankovci in se brezrezervno pridružil narodnemu deklaraci-

⁶⁶ Hrvatska država, 4. septembra 1917. Prvi je ta članek v smislu odpovedi habsburški monarhiji tolmačil Leo Valiani, La dissoluzione dell' Austria Ungheria, Milano 1968, str. 312.

⁶⁷ Glas Slovenaca, Hrvata i Srba: Slovenci in Jugoslovanstvo, 1. januarja 1918.

⁶⁸ Glas SHS, 22. januarja 1918.

⁶⁹ Glas SHS, 6. marca 1918.

cijskemu gibanju.⁷⁰ V gibanju od tega časa dalje popolnoma izgine habsburški okvir (Radić ga je najdalj zagovarjal) in kaže, da v smislu hrvatskega državnega prava prevladuje malojugoslovanska koncepcija. V dneh 16. in 17. avgusta je prišlo v Ljubljani do znamenitih Slovenskih dni, velike politične manifestacije vseh slovenskih političnih strank in gostov, uglednih politikov iz Hrvatske, Bosne, Češke in Poljske. Poudarjena je bila slovanska vzajemnost in, kar je še važnejše, ustanovljen je bil Narodni svet za Slovenijo in Istro kot vrhovno predstavniško telo za Jugoslovane v Cislajtaniji, s poudarkom, da se smatra Narodni svet za integralni del bodočega Narodnega odbora SHS v Zagrebu.⁷¹ »Slovenski narod si je izbral Narodni svet zlasti zato, da bo pripravljen na oni zgodovinski trenutek, ko prevzame skupno s Hrvati in Srbi vse pravice in dolžnosti državne samostojnosti.«⁷² Dalmatinci v ljubljanski Narodni svet niso vstopili, opravičujoč se zaradi slabe prometne povezave.

Na pritisk političnega razpoloženja, spoznavajuč, da izgublja vpliv med narodom, je v začetku oktobra hrvatsko-srbska koalicija pristopila k deklaracijski politiki in tako omogočila, da je bilo 8. oktobra ustanovljeno Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je proglasilo za vrhovno politično telo v jugoslovanskih deželah habsburške monarhije. Dne 29. oktobra 1918 je hrvatski sabor formalno razglasil prekinitev državnopravne zveze z Avstrijo in Ogrsko, pristop hrvatskih dežel k državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in priznal Narodnemu vijeću vrhovno oblast.⁷³

S tem dejanjem so bili Slovenci združeni s Hrvati v skupno samostojno državo, v kateri pa je bilo tudi precej Srbov na Hrvatskem in v Bosni in Hercegovini. Najbrž je ravno to zadnje dejstvo bilo vzrok, da država Narodnega vijeća ni mogla biti trajnejša zgodovinska rešitev. Za same Hrvate in Slovence bi to verjetno lahko bila, toda z njo ni bil rešen srbski nacionalni problem. Srbi s te in one strani Drine so težili za popolno združitvijo vsega srbskega naroda v eno državo. Ta srbski element, močno pomešan med Hrvati na Hrvaškem in v Bosni, in pa mednarodna politična situacija nove države SHS, kateri je grozil italijanski imperializem, sta močno pritiskala na slovensko in hrvaško buržoazijo, da se je tako hitro in brezpogojno združila s kraljevino Srbijo. Pri tem pa je treba tudi vedeti, da je ob koncu vojne skoraj pri vseh političnih strankah, tudi pri Hrvatih in Slovencih, bil močan jugoslovanski integralizem, ki je delal v prid združitvi. V procesu razmišljanja o združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo so se med neunitarističnim delom hrvaškega in slovenskega narodno-političnega gibanja pokazale razlike, ki so bile posledica preteklega zgodovinskega razvoja. Tako so nekateri hrvatski pravaši in pa Radić hoteli na vsak način ohraniti hrvatsko državnopravno suverenost v novi veliki jugoslovanski državi, ki bi nastala z združitvijo s Srbijo. V burnih razpravah novembra 1918 v Narodnem vijeću so predlagali federalistično oziroma konfederalistično ureditev, v kateri bi Hrvatska s svojim saborom in zakonodajo ohranila suverenost.⁷⁴ V tem se je kazala velika moč hrvatske državnopravne tradicije in nacionalne samozavesti in zlasti je zanimivo, da je njen nosilec za prihodnje postal Stjepan Radić s svojo Hrvatsko pučko seljačko stranko in tako nekako prevzel tradicijo pravaške stranke. Kljub

⁷⁰ B. Krizman, Stranke u hrvatskom saboru za vrijeme prvog svijetskog rata, ZČ XIX—XX: 1965—1966, str. 386.

⁷¹ Glej poročilo v Slovincu, 17. in 18. avgusta, v Slovenskem Narodu 17., 18. in 19. avgusta in v Glasu SHS 9. julija, 17. in 18. avgusta 1918.

⁷² D. Janković - B. Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, Beograd 1964, str. 265—267.

⁷³ F. šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, str. 196.

⁷⁴ Ravno tam, str. 271—278.

temu pa ni zadovoljil vseh ekstremnih teženj dela čiste stranke prava, ki je 29. oktobra 1918 najavila razpustitev,⁷⁵ toda v novih jugoslovanskih razmerah se je kmalu obnovila.

Tudi Slovenci so od ustanovitve Narodnega sveta v Ljubljani dalje precej razmišljali o svojem položaju v novi državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. V Ustavno-pravnem odseku Narodnega sveta je Korošec že septembra opozarjal, da je treba imeti pred očmi Krfsko deklaracijo in da bo najbrž prišlo do združitve s kraljevino Srbijo. Za novo državo SHS je Ustavno-pravni odsek predlagal, da bi bila urejena na nekakšen federativen način na naslednje tri ali štiri enote, ki bi imele svoje pokrajinske zbere in vlade z določeno avtonomijo, ki pa ne sme iti predaleč. Legislativa naj bo pridržana centralnemu parlamentu. Avtonomne enote bi bile: 1. Slovenija z Istro; 2. Bosna in Hercegovina z Dalmacijo; 3. Hrvatska in Slavonija z Banatom in eventualno 4. Srbija s Črno goro.⁷⁶ V takšnem predlogu ni videti nikakršnega sledu hrvatskega državnega prava, na katerega so se Slovenci sklicevali v skupnem boju s Hrvati proti dualistični habsburški monarhiji, zadnjič še v majski deklaraciji. V samih razpravah o združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo v novembrskih dneh so slovenski klerikalci, ki niso bili za takojšnjo brezpogojno združitve v centralistični unitarni obliki, zahtevali kulturno in upravno avtonomijo za slovenski narod v decentralizirani državi.⁷⁷ Točne definicije, kolikšna bi bila takšna slovenska avtonomija, niso predstavili in o kakšni slovenski suverenosti niso jasno govorili. V odločilnih dneh združitve 24. in 25. novembra v Narodnem vijeću v Zagrebu so zastopniki najmočnejše slovenske politične stranke SLS glasovali za dopolnjeni dalmatinski predlog in omogočili 1. december. Slovenci niso imeli tradicije politične samostojnosti, zato tudi v novi državi niso imeli toliko izgubiti kot npr. Hrvati. Jasna predstava o nacionalni suverenosti in lastni državnosti v zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi bo v slovenskem političnem gibanju dozorela šele v prvi jugoslovanski državi in njen nosilec bo postal slovenski delavski razred.

Summary

SLOVENIAN-CROATIAN RELATIONS AND THE UNITING INTO THE YUGOSLAV STATE

On the basis of the dispersed literature, known up till now, as well as on the basis of the original documentary material the author makes an analysis of the Slovenian-Croatian relations before and during the World War I. He comes to the conclusion that there was a great difference between the typology and the aims of the national-political movements in Croatia and Slovenia — due to the different political position of the Slovenes and Croats in the Habsburg monarchy, as well as to the differences within their own political structure. This fact, and different views concerning the solving of their ethnic question (the Croats had two concepts — the Croatian and the Yugoslav, whereas all ethnic programs of the so called »Zedinjena Slovenija« /United Slovenia/ were Yugoslav oriented) made the Slovenian-Croatian cooperation and their common efforts to found Yugoslavia more difficult. The author states that before the World War I. the interest of the Slovenes for cooperation with the Croats was much greater than vice versa.

The First World War greatly changed the dialectic of those relations. To the leader of the emigrant »Jugoslovanski odbor« (Yugoslav Committee) Ante Trumbić it was clear already in 1914 that the Committee has to stand for the Slovenes as much as possible because the majority of the Croats wouldn't like the common Yugoslav state under the reign of the Serbian king. The London-Agreement bet-

⁷⁵ Arhiv Slovenije v Ljubljani, Fond Narodni svet, fasc. 3., Spisi odsekov, M., Ustavno-pravni odsek.

⁷⁶ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko ujedinjenje, str. 160—172.

ween Entente and Italy in 1915 strongly hindered the ethnic-political efforts of the Slovenes and Croats to found the Yugoslav state. The leading political power in the Croatia — the Croatian-Serbian coalition — acted opportunistically (partly because it was afraid of the reprisals by the government and partly because of its own political aims, namely to unite the Croats and the Serbs under the Serbian patronage) and left the Slovenes to their own fate.

In 1915 the Croatian »pravaši-starčevićanci« and the Slovenian Krek's movement took over the initiative for the Slovenian-Croatian cooperation in the fight for the common solution. The result of their efforts was »majska deklaracija« (the May-Declaration) in 1917, with which they demanded the uniting of all regions in the Habsburg monarchy, inhabited by the Slovenes, Croats and Serbs, into the independent state, free of any kind of foreign domination, under the reign of the Habsburg dynasty. With including of the Serbs the previous trialistic concept of the »Great Croatia« was overcome — for the benefit of the democratic Yugoslav one. The so called »Declaration Movement«, which spread very soon, rejected the frame of the Habsburg monarchy. In August 1918 the »Narodni svet« (National Council) was founded in Ljubljana, as the integral part of the »Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov« (National Council of the Slovenes, Croats and Serbs) which was founded on October 8, 1918, in Zagreb. On October 29, 1918, the »hrvatski sabor« (the Croat Assembly) dropped all contacts with the Habsburg monarchy, and the »Narodno vijeće« became the supreme political organ of the new »State SHS« (State of the Slovenes, Croats and Serbs). The »Narodno vijeće« became a new political subject, which had much stronger position at the negotiation with Serbia about the uniting as the emigrant Yugoslav Committee. In spite of this the »Narodno vijeće« did not fulfill its historical mission. On December 1, 1918, it namely hastily carried out the unconditional uniting with Serbia. Within the »Narodno vijeće« itself showed differences between the non-unitaristic part of the Slovenian and Croatian national political movement. The Croats namely also in the new Yugoslav state demanded preservation of the Croatian state sovereignty, whereas the Slovenes wanted only the ethnic-cultural and administrative autonomy.

Slovenska matica, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zgodovinskega društva za Slovenijo nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 120 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemencič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik — Ptuijske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančić — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 120 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 169 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 290 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.